

๑๒. ผู้เอิบอิ่มในธรรมแห่งความหลุดพ้น

Those Who Gain the Appreciation of Buddhist Dhamma

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

ความสำคัญของบทความ

ความเข้าถึงคุณบทแห่งบุคคล ได้แก่ “ผู้รู้-ปราชญ์-พหุสต-สัตบุรุษ-อุดมบุรุษ-อริยบุคคล” ตามนัยแห่งพระพุทธศาสนานั้น เป็นประเด็นสำคัญยิ่งในการปฏิบัติธรรม เพราะผู้ที่มีความเชื่อ เลื่อมใส ศรัทธาปสาทะ ทศนคติ ความคิดเห็น ที่ผิดพลาด ไม่ประกอบด้วยเหตุผลตามหลักปัจจุสมุปบาท [โยนิโสมนสิการ] วิปัสสิวิปริตผิตเพี้ยนจากความเป็นจริงตาม “กฏธรรมชาติ” ทั้งหลายนั้น ย่อมเป็นผู้ไม่ประกอบด้วย “สติสัมปชัญญะ” มีจิตที่สทหคด้วย “นิรวณ” หมายถึง นิรวณธรรม อวิชา อร์ติ และ อกุศลธรรมทั้งหลาย และส่งผลแห่งอกุศลวิบากให้หมดโอกาสที่จะบรรลู่ “โลกุตตรธรรม” ได้ในชาตินี้ ฉะนั้น การที่จะมนสิการในกรรมฐานทั้งหลายนั้น จึงเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยากในทางที่ถูกต้องตามแนวทาง “อริยมรรคมีองค์ ๘” เป็นเรื่องถือผิดเป็นสำคัญ ที่เรียกว่า “มิจฉัตตะ ๑๐” คือ สภาวะที่ผิดพลาด เป็นปฏิปักษ์ตรงกันข้าม “มัชฌิมาปฏิปทา” ที่เริ่มต้นการพัฒนาตนเองด้วย “ไตรสิกขา” ได้แก่ “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” ที่หมายถึง “ภาวนา ๔” ได้แก่ “กายภาวนา-สีลภาวนา-จิตตภาวนา-ปัญญาภาวนา” โดยมุ่งเน้นให้เข้าถึง (๑) อริยสัจ ๔ (๒) ความเข้าใจถึงเหตุผลที่สัมพันธ์ในกาลทั้ง ๓ ที่เรียกว่า “ญาณ ๓” และ (๓) ปัจจุสมุปบาท ๑๒ [อนุโลมปัจจุสมุปบาท-ปฏิโลมปัจจุสมุปบาท] อันเป็นข้อประพศปฏิบัติที่กำจัดความไม่รู้จริง คือ “อวิชา ๔-อวิชา ๘” อันเป็นมูลเหตุรากเหง้าแห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย ที่เริ่มจากอดีต ทำให้เกิด “ตัณหา ๓” คือ “อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์” ในปัจจุบัน และอกุศลวิบาก คือ “อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์” ในอนาคต เพราะฉะนั้น กระบวนการพัฒนาความคิดในการปฏิบัติธรรมนั้น จึงเป็นเรื่องการกำจัด “อวิชา-ตัณหา” [มูล ๒] ที่ประกอบด้วย “สัมปยุตตธรรม” อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องโดยตรง ความกระจ่างซัดที่เห็นธรรมด้วยปัญญาจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้สามารถด้วยปรีชาหยั่งรู้ใน “การตรัสรู้ สัมโพธิญาณ” ในพระธรรมวินัยนี้ได้ จุดเริ่มต้นในปฏิบัติธรรม คือ จิตตสมาธิที่ปราศจากนิรวณ ที่จะกลายเป็น “จิตตัวผู้วิปัสสนา” [สมาธิในวิปัสสนา] ที่ทำให้เกิด “ญาณทัสสนะ” แห่งโสฬสญาณ-ญาณ ๑๖ คือ “ญาณในวิปัสสนา” คำว่า “ญาณทัสสนะ” หมายถึง ปรีชาหยั่งรู้ด้วยญาณในวิปัสสนากัมมัฏฐาน การพิจารณาหรือมนสิการ “กรรมฐาน” คือ “ธรรม-สภาวะธรรม-ปรมัตตสัจจะ” ทั้งหลาย ที่ประกอบด้วย “ธรรม ๓” หมายถึง “สภาวะ-สิ่ง-ปรากฏการณ์” ได้แก่ (๑) “กุศลธรรม” ได้แก่ โสภณจิต (๒) “อกุศลธรรม” ได้แก่ อกุศลจิต (๓) “อัพยาตธรรม” ได้แก่ อานนชญา-จิตตสมาธิ [ฉานสมาบัติ] และ ญาณ เพื่อให้บรรลู่ถึง “นิพพานบท” อันเป็น “บรมธรรม” ที่สำคัญยิ่ง สิ่งนี้คือเส้นทางแห่งอริยมรรคของผู้เอิบอิ่มในธรรม.

บทความที่ ๑๒ ประจำปี ๒๕๕๘ – ผู้เฝ้ามองในธรรมแห่งความหลุดพ้น

พระพุทธศาสนาสอนให้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติ “ความเป็นสากล” (Universality) คือ การพิจารณาถึงลักษณะที่เป็นองค์ประกอบร่วมของความแตกต่างทั้งหลายที่อยู่รวมกันเป็นปรากฏการณ์ หนึ่งๆ ที่มีความสัมพันธ์กันในมิติแนวนอน ที่เรียกว่า “โครงสร้าง” (Structure) กับความสัมพันธ์กันในมิติ แนวตั้ง ที่เรียกว่า “ระบบ” (System) ซึ่งเป็นความเข้าใจในธรรมชาติที่เหตุผลแห่งเหตุปัจจัยต่างๆ ที่มารวมกัน คำว่า “รวมกัน” หมายถึง ธรรม สภาวะธรรม ปรากฏการณ์ เหตุการณ์ ความนึกคิด สังขธรรม หรือ ปรมาณูสัจจะ หนึ่งๆ ที่ประกอบด้วยสภาวะธรรมอื่นๆ ที่มารวมกัน “สหชาตธรรม” คือ มีความเกิด ๑ ความ ตั้งอยู่ ๑ ความดับเสื่อมไป ๑ ที่เรียกว่า “ไตรลักษณ์” ที่ประกอบด้วยคุณสมบัติแห่งสังขตธรรม [สภาพปรุง แต่งด้วยเจตนาแห่งจิตมนุษย์] ๓ ประการ นั่นคือ “สามัญลักษณ์” ได้แก่ (๑) “อนิจจตา” ความไม่เที่ยง (๒) “ทุกขตา” ความทุกข์ ความแปรปรวน และ (๓) “อนัตตตา” ความไม่ใช่ตัวตน แต่ในความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ในวิถีชีวิตมนุษย์นั้น มักต้องคิดว่า “ธรรม-สภาวะธรรม” ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน จะไม่มีความเปลี่ยนแปลง ไม่ ทุกข์ทนทรมาน มีตัวตนที่แท้จริง ซึ่งเป็นความนึกคิดความเข้าใจที่ผิดจาก “กฎธรรมชาติแห่งไตรลักษณ์” นั่น คือ “มิจฉาทิฎฐิ” ความเห็นผิด ความไม่เข้าใจอย่างแท้จริงแห่ง “อวิชา” ได้แก่

- (๑) ไม่เข้าใจในหลักอริยสัจ ๔ คือ “อวิชา ๔” ความไม่เข้าใจในทุกข์ [ทุกข์] สาเหตุของทุกข์ [สมุทัย] สภาพพื้นทุกข์ [นิโรธ] แนวทางการกำจัดทุกข์ [มรรค]
- (๒) ไม่เข้าใจในเหตุผลแห่งกาลทั้ง ๓ ความไม่เข้าใจสาเหตุแห่งทุกข์จากอดีต สาเหตุแห่งทุกข์ ในปัจจุบัน ผลวิบากแห่งทุกข์ในปัจจุบัน และผลวิบากแห่งทุกข์ในอนาคต
- (๓) ไม่เข้าใจในหลักปฏิจาสมุปบาท ๑๒ ความไม่เข้าใจในกระบวนการคิดถึงสาเหตุแห่งทุกข์ คือ “อวิชา” [อนุโลมปฏิจาสมุปบาท] และวิธีคิดไตร่ตรองถึงสภาพปราศจากทุกข์ใน ปัจจุบัน [ปฏิโลมปฏิจาสมุปบาท]

ทั้ง ๓ ข้อ ดังกล่าวนี้ คือ “อวิชา ๘” คำว่า “ไม่เข้าใจ-มิจฉาทิฎฐิ” หมายถึง ความนึกคิดที่ไม่ประกอบด้วย เหตุผลและปัญญา ที่เรียกว่า “อโยนิโสมนสิการ” แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าเข้าใจอย่างถูกต้องใน ๓ หลักการ ดังกล่าวเบื้องต้นนี้ เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” หมายถึง ความนึกคิดอย่างถูกวิธีที่แยกคายด้วยอุบายในใจและมี ขั้นตอนการพิจารณาสืบสาวหาความจริงที่เกิดขึ้นจากต้นเหตุไปถึงปลายเหตุ โดยพิจารณาไตร่ตรองอย่างมี เหตุผลและประกอบด้วยปัญญา ด้วยเหตุนี้ กระบวนการคิดทั้งหมดที่กล่าวถึงนี้ เป็นระบบการคิดของมนุษย์ ตามปกติที่ควรจะเกิดขึ้นในการดำรงชีวิตประจำวัน ที่ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๔ ประการ ได้แก่

- (๑) ความหมั่นเพียรแห่งวิริยะ ในการละชั่วทำความดี
- (๒) สัมปชัญญะแห่งปัญญารอบรู้จริง ไม่เียงเผลาเบาปัญญา หรือมกมายอย่างเสียสติ
- (๓) สติแห่งความระลึกได้ กำหนดรู้หมายจำในสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็นเหตุการณ์ในชีวิต

(๔) เอกัคคตาแห่งจิตตสมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิต ไม่วอกแวกซัดส่าย ไม่หวั่นไหว เป็นจิตที่ปราศจากนิรวณ [คำว่า “นิรวณ” หมายถึง กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิกิริจฉา อวิชา อรติ อกุศลธรรมทั้งหลาย] อย่างน้อยที่สุด คือ “นิรวณปิเลส-นิรวณ ๕”

ในความเป็นจริง คุณสมบัติทั้ง ๔ ประการนี้ เรียกว่า “อธิจิตต์” คือ จิตอันยังขวคแห่งกุศลมานธรรม อันเป็นกุศลเจตนาในการมุ่งมั่นบำเพ็ญเพียรภาวนา ที่ตั้งมั่นในแนวทางปฏิบัติ “อริยมรรคมีองค์ ๘” ได้แก่ (๑) “สัมมาวายามะ” คือ สัมมปปธาน ๔ (๒) “สัมมาสติ” คือ สติปัญญา ๔ และ (๓) “สัมมาสมาธิ” คือ ฌาน ๔ ทั้งหมดที่กล่าวถึงนี้ เป็นความนึกคิดเข้าใจที่อยู่อกกมุขแห่งวิปัสสนา อันเป็นองค์ความรู้ที่ต้องนำมาใช้ในการดำรงชีวิตตามปกติ คือ เป็นปัญญาทางโลกิยะ ได้แก่ (๑) **จินตามยปัญญา** ที่เกิดสืบเนื่องในตนแห่ง “โยนิโสมนสิการ” กับ (๒) **สุตมยปัญญา** ที่เกิดสืบเนื่องแต่ “ปร โด โฆสะ” การสืบค้น วิจัย จากการฟังความรู้จากผู้อื่นหรืออ่านสืบค้นจากแหล่งข้อมูลของผู้อื่นๆ ซึ่งจะส่งผลต่อ ความบริสุทธิ์ ความเป็นกลาง ความเที่ยงตรง แห่ง “จิตตวิปัสสนา” ในการไตร่ตรองพิจารณา “**ธรรม-สภาวะธรรม-เหตุการณ-สภาวะการณ-ปรากฏการณ**” ที่จะกลายเป็นความจริงหรือสัจจธรรมแห่ง “**ปรมัตตสัจจะ**” อันเป็นความหมายสูงสุดที่เป็นข้อสรุปแห่ง “**ปรมัตตธรรม ๔**” หมายถึง สภาวะที่มีอยู่โดยปรมัตถ์ สิ่งที่เป็นจริงโดยความหมายสูงสุด ได้แก่

- (๑) “จิต” คือ สภาพที่คิด ภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์
- (๒) “เจตสิก” คือ สภาวะที่ประกอบกับจิต คุณสมบัติและอาการของจิต
- (๓) “รูป” คือ สภาวะที่เป็นร่าง พร้อมทั้งคุณและอาการ
- (๔) “นิพพาน” คือ สภาวะที่สิ้นกิเลสและทุกข์ทั้งปวง สภาวะที่ปราศจากตัณหา

เพราะฉะนั้น บุคคลผู้เข้าใจถูกต้องแห่งสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ ย่อมได้ชื่อว่า “**ผู้เอิบอิมในธรรม**” หรือ “**ผู้ดีมีธรรม**” (ชมฺมปิติ) ที่เกิดขึ้นเป็นปกติโดยธรรมชาติ ฉะนั้น คนที่มองโลกอย่างผิดๆ ไม่เป็นไปตามความเป็นจริงแห่งธรรมชาติ “**กฏธรรมชาติ**” ด้วยแนวคิดที่ฝืนขัดแย้ง เป็นปฏิปักษ์ต่อกระแสแห่งสัจจธรรมอันเป็น “**ปรมัตตสัจจะ**” นั้น ย่อมเดือดร้อนแก่ตนเอง ไม่สงบสุข ราบรื่น สอดคล้อง กับความเป็นธรรมชาติอย่างแท้จริง เป็นมุมมองโลกมองชีวิตที่บิดๆ เบี้ยวๆ วิปลาส วิปริต ผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง มองโลกในแง่ร้าย มองคนอื่นผิดไปหมด ถือความคิดของตนเป็นใหญ่ ว่าเป็นความจริง คือ “**ทิฐิ ๒**” ความเห็นผิด ได้แก่

- (๑) “**สัตตตทิฐิ**” คือ **ความเห็นว่าย่ียง** ความเห็นว่ามี “**อัตตาและโลก**” ซึ่งเที่ยงแท้ยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป ซึ่งเป็นสมมุติฐานให้เกิด “**ภวตัณหา**” คือ ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ หรืออยากเกิดอยากมีอยู่คงอยู่ตลอดไป ความทะยานอยากที่ประกอบด้วย “**ภวทิฐิ**” (ข้อ ๒ ในตัณหา ๓) คำว่า “**ภวทิฐิ**” คือ ความเห็นเนื่องด้วยภพ ความเห็นว่าย่ียง “**อัตตาและโลก**” จักมีอยู่คงอยู่เที่ยงแท้ตลอดไป เป็นพวก “**สัตตตทิฐิ**” นั่นเอง

(๒) “อุจเฉททิฏฐิ” คือ *ความเห็นว่างขาดสูญ* ความเห็นว่ามี “*อัตตาและโลก*” ซึ่งจักพิณาขาดสูญหมดสิ้นไป เช่น เห็นว่าคนและสัตว์จุติจากอภัพนี้แล้วขาดสูญ คำว่า “*สูญ*” คือ ว่างเปล่า หายสิ้นไป ในทางธรรม “*สูญ*” มีความหมายหลายแง่หลายระดับ พึงศึกษาในคำว่า “*สูญญตา*” และพึงแยกจากคำว่า “*ขาดสูญ*” ซึ่งหมายถึง “*อุจเฉท*” ซึ่งพึงศึกษาในคำว่า “*อุจเฉททิฏฐิ*” หมายถึง ความทะยานอยากที่ประกอบด้วย “*วิภวทิฏฐิ*” ซึ่งแสดงนัยถึง “*วิภวตัณหา*” (ข้อ ๑ ในตัณหา ๓) คือ ความอยากในวิภว คือ ความทะยานอยากในความไม่มีไม่เป็น อยากไม่เป็นนั่นไม่เป็นที่นี้ อยากตายเสีย อยากขาดสูญ อยากพรากพ้นไปจากภาวะที่ตนเกลียดชังไม่ปรารถนา

เพราะฉะนั้น “*ทิฏฐิ ๒*” ดังกล่าวนั้น จึงขัดแย้งกับแนวคิด “*มัชฌิมาปฏิปทา*” อันยึดมั่นด้วยข้อประพฤติปฏิบัติใน “*อริยมรรคมีองค์ ๘*” กลายเป็น “*ชนผู้หลงทิศ*” คือ มีพื้นจิตประกอบด้วย “*จิตตอุปกิเลส ๑๖*” หมายถึง ธรรมเครื่องเศร้าหมอง สิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก ได้แก่ (๑) “*อภิขมาวิสมโลกะ*” คือ คิดเพ่งเล็งอยากได้ โลกไม่สมควร โลกกล้า จ้องจะเอา ไม่เลือกควรไม่ควร (๒) “*พยาบาท*” คือ คิดร้ายเขา (๓) “*โกรธะ*” คือ ความโกรธ (๔) “*อุปนาหะ*” คือ ความผูกโกรธ (๕) “*มักขะ*” คือ ความลบหลู่คุณท่าน ความหูลู่ความดีของผู้อื่น การลบด้างปิดซ่อนคุณค่าความดีของผู้อื่น (๖) “*ปลาสะ*” คือ ความดีเสมอ ยกตัวเทียมท่าน เอาตัวขึ้นตั้งขวางไว้ ไม่ยอมยกให้ใครดีกว่าตน (๗) “*อิสสา*” คือ ความริษยา (๘) “*มัจฉริยะ*” คือ ความตระหนี่ (๙) “*มายา*” คือ มารยา (๑๐) “*สาถยยะ*” คือ ความโอ้อวดหลอกเขา หลอกด้วยคำโอ้อวด (๑๑) “*ถัมภะ*” คือ ความห้าวคือ กระด้าง (๑๒) “*सारัมภะ*” คือ ความแข่งดี ไม่ยอมลดละ มุ่งแต่จะเอาชนะกัน (๑๓) “*มานะ*” คือ ความถือตัว ทะนงตน (๑๔) “*อติมานะ*” คือ ความถือตัวว่ายิ่งกว่าเขา ดูหมิ่นเขา (๑๕) “*มทะ*” คือ ความมัวเมา และ (๑๖) “*ปมาทะ*” คือ ความประมาท ละเลย เลินเล่อ ฉะนั้น อกุศลธรรมทั้ง ๑๖ ประการนี้ จึงเป็นสมุฏฐานให้เกิดแนวคิดที่สุดเอียงชนิดหลุดโลก ที่เรียกว่า “*ที่สุด ๒ อย่าง-อันตา ๒*” หมายถึง ข้อปฏิบัติหรือการดำเนินชีวิตที่เอียงสุด ผิดพลาดไปจากทางอันถูกต้อง คือ “*มัชฌิมาปฏิปทา*” ที่มีปฏิปทาอันยิ่งด้วยข้อปฏิบัติใน “*อริยมรรคมีองค์ ๘*” ไม่เฉือนไปในทางที่ผิด ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบโดยชอบด้วยตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับความเป็นปกติตาม “*กฏธรรมชาติ*” [ธรรมฐิติ-ธรรมนิยาม ๓] ความสุดเอียงสุดโห่งทางความเห็นความคิดและความประพฤตินั้น ได้แก่

(๑) “*กามสุขัลลิกานุโยค*” คือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข การประกอบตนให้พัวพันหมกมุ่นอยู่ในสุขที่เกิดจากกามารมณ์ ความหลงใหลในอารมณ์ที่น่าใคร่ นำปรารถนา เพื่อเสพอารมณ์ความรู้สึกลง “*กามคุณ ๕*” ได้แก่ “*รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ* [กายสัมผัส]” ที่เรียกว่า “*กามสมบัติ*” หมายถึง สมบัติคือกามารมณ์ ความถึงพร้อมด้วยกามารมณ์

(๒) “อรรถกถาอนุโยค” คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง การประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตนเปล่าๆ การบีบคั้นทรมานตนให้เดือดร้อนและลำบากเสียเปล่า การบำเพ็ญตบะต่างๆ ที่นิยมกันในหมู่นักบวชอินเดียจำนวนมาก ซึ่งเป็นความพยายามเพื่อบรรลุผลที่หมายด้วยวิธีทรมานตนเอง ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติก่อนตรัสรู้อันเป็นฝ่าย “อรรถกถาอนุโยค” และได้ทรงเลิกเสียเพราะไม่สำเร็จประโยชน์ได้จริง ดังเช่น ในสมัยพุทธกาลนั้น นักพรตนักบวชเจ้าลัทธิสำนักต่างๆ นิยมประพฤติกิริยา “ทุกกริยา” หมายถึง กิริยาที่ทำได้โดยยาก การทำความเพียรอันยากที่ใครๆ จะทำได้ ได้แก่ การบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุธรรมวิเศษ [ฌานสมาบัติ] ด้วยวิธีการทรมานตนต่างๆ อันทำให้เกิดฤทธิ์และเดช เช่น กลั่นลมหายใจเข้าออก [อัสสาสะ-ปัสสาสะ] และอดอาหาร เป็นต้น คำว่า “ตบะ” หมายถึง ความเพียรเครื่องเผาผลาญกิเลส การบำเพ็ญเพียรเพื่อกำจัดกิเลส หรือพิชิตกิเลสโดยการทรมานตัวของนักบวชบางพวกในสมัยพุทธกาล อย่างเช่น ในทางธรรมทางพุทธศาสนานั้น “ขันติ” คือ ความอดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่งที่จะครองเพศแห่งสมณะ ฉะนั้น ผู้ทำร้ายคนอื่น ไม่ถือว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนคนอื่น ไม่ถือว่าเป็นสมณะ

ข้อพึงพิจารณาในศึกษาธรรม ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่ทำให้เข้าใจถูกต้อง และไม่เดินทางผิดจาก “อริมรรค” นั่นคือ พระพุทธเจ้าทรงศึกษาแนวคิดและข้อปฏิบัติในลัทธินักบวชสำนักต่างๆ จนถึงที่สุดลงโดยรอบ หรือจบอย่างสมบูรณ์ ที่เรียกว่า “ปริโยธาน” ไม่ใช่ทำสักแต่ทำอย่างไรจุดหมายแห่งความสำเร็จ คิดจริงและทำจริง จนรู้มรรคผลได้ เมื่อไม่ประกอบด้วยความสำเร็จที่แท้จริงแห่งชีวิต พระองค์จึงทรงระงับข้อประพฤติกิปฏิบัติของลัทธินักบวชสำนักนั้นๆ ไปเสีย แล้วดำเนินค้นหาแนวทางที่สามารถต่อยอดองค์ความรู้ดั้งเดิมเหล่านั้นใหม่ ซึ่งหมายถึง “ปฏิภาณ” [ไหวพริบ-ความเป็นเลิศทางปัญญา] หรือความฉลาดเฉลียวชาญ “โกศล ๓” นั่นคือ เห็นหนทางแห่งความเจริญ ๑ เห็นหนทางแห่งความเสื่อม ๑ เห็นแนวทางแห่งอุบายวิธีเพื่อความหลุดพ้น ๑ ซึ่งประกอบด้วยความเข้าใจที่ถูกต้องแห่ง “สัมมาทิฐิ” และ “สัมมาสังกัปปะ” ได้แก่ (๑) เกิดความคิดริเริ่ม (๒) เกิดความคิดสร้างสรรค์ และ (๓) เกิดความคิดประยุกต์ดัดแปลง อันนำไปสู่สภาวะที่ยอดเยี่ยมและถูกต้อง [สัมมัตตะ ๑๐ = มรรคมงคล ๘ สัมมาญาณ และ สัมมาวิมุตติ] ที่เรียกว่า “อนุตตริยะ ๓” ได้แก่ (๑) “ทัตสนานุตตริยะ” คือ การเห็นที่ยอดเยี่ยม เห็นพระตถาคต ตถาคตสาวก และสิ่งอันบำรุงจิตใจให้เจริญ ปัญญาอันเห็นธรรม ตลอดถึงเห็นนิพพาน (๒) “ปฏิบัติทานุตตริยะ” คือ การปฏิบัติอันยอดเยี่ยม ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่ได้เห็นแล้วในข้อ “ทัตสนานุตตริยะ” ทั้งส่วนที่จะพึงละและพึงบำเพ็ญ นั่นคือ “อริยมรรคมีองค์ ๘” และ (๓) “วิมุตตานุตตริยะ” คือ การพ้นอันเยี่ยมซึ่งหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ได้แก่ พระนิพพาน เพื่อสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์สูงสุด “ปรมัตถประโยชน์” ซึ่งหมายถึง “พระนิพพาน” ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญเป็น “บรมธรรมแห่งพระพุทธศาสนา” นั่นเอง

ฉะนั้น ผู้ที่หวนใจไปตามกระแสโลก ย่อมเป็นผู้ที่ต้องประสบกับสภาวะแห่งอกุศลวิบาก นั่นคือ “**โศกะ-ปริเทวะ-ทุกซ์-โทมนัส-อุปายาส**” [ความโศกเศร้า-ความคร่ำครวญ-ความไม่สบายกาย-ความไม่สบายใจ-ความคับแค้นใจ โดยพิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการตามหลักปฏิจางมุขปาถ] “**ความหวนใจไปตามกระแสโลก**” นั้น เป็นธรรมชาติแห่งโลกิยะของมวลมนุษย์ ที่หลงไหลมัวเมาเคลิ้มไปตาม “**โลกธรรม ๘**” หมายถึง ความเป็นไปตามคติธรรมดาซึ่งหมุนเวียนมาหาสัตว์โลกและสัตว์โลกก็หมุนเวียนตามมัน ไป ที่พร้อมพร้อมด้วยอารมณ์ความรู้สึกทั้งส่วนที่พึงพอใจ “**อิฏฐารมณ์**” นั่นคือ (๑) “**ลาภ**” ได้ลาภ มีลาภ (๒) “**ยศ**” ได้ยศ มียศ (๔) “**ปัสสา**” สรรเสริญ (๔) “**สุข**” ความสุขกับขุ่นมัวหม่นหมองคลุ้มคลั่งไปกับส่วนที่ไม่พึงพอใจ “**อนิฏฐารมณ์**” นั่นคือ (๑) “**อลาภ**” เสื่อมลาภ สูญเสีย (๒) “**อยส**” เสื่อมยศ (๓) “**นินทา**” ดิเตียน (๔) “**ทุกซ์**” ความทุกซ์ ในที่สุดบุคคลดังกล่าวนี้ ก็จะกลายเป็น “**คนที่ไร้ระเบียบ**” เป็นคนที่ฝ่าฝืนความเป็นจริงตามธรรมชาติ พยายามที่จะเอาชนะพลังธรรมชาติอย่างผิดๆ คือ แก้ปัญหาหนึ่งได้ แต่สร้างปัญหาใหม่ให้เกิดขึ้นอีกมุมหนึ่ง คือ แนวความคิดที่มองโลกในด้านเดียว ที่ตนคิดว่าถูกต้องตามความเห็นของตน เช่น การรักษาโรคที่พิจารณาเฉพาะปัญหาเดียวเฉพาะฝ่ายร่างกายที่เป็นภาคสรีระเท่านั้น ไม่ได้พิจารณาวินิจฉัยโรคแบบองค์รวม คือ พิจารณาวินิจฉัยทั้งฝ่ายร่างกายและฝ่ายจิตใจรวมกัน โดยไม่เข้าใจว่า “**คน-มนุษย์**” คือ หน่วยรวมแห่งชีวิตที่ประกอบด้วย (๑) **ชีวิตฝ่ายร่างกาย** = รูปธรรม (Concrete-Body) กับ (๒) **ชีวิตฝ่ายจิตใจหรือจิตวิญญาณ** = นามธรรม (Abstract-Mind) ที่เรียกว่า “**ขันธ ๕**” [รูป-เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ] นักวิทยาศาสตร์สนใจศึกษาข้อเท็จจริงที่เป็นวัตถุนิยม (Materialism) แล้วนำผลจากการศึกษาวิจัยนั้นๆ มาประยุกต์ใช้กับชีวิตของตน ซึ่งเป็นกระบวนการที่สวนทางกับการศึกษาความจริง “**สังฆธรรม**” [ปรมาตถ์] ทางฝ่ายพระพุทธศาสนา ที่เน้นการศึกษาภาวะจิตภายในตนเองแล้วเทียบเคียงหรืออนุมานถึงภาวะจิตของผู้อื่นที่อยู่ภายนอก โดยเน้นฝ่ายรูปธรรม นั่นคือ “**รูป ๒๘**” ได้แก่ “**มหาภูตรูป ๔**” กับ “**อุปาทายรูป ๒๔**” กับฝ่ายนามธรรม นั่นคือ “**จิต ๘๕**” กับ “**เจตสิก ๕๒**” ในการเข้าถึงสภาวะที่ปราศจากกิเลสและปวงทุกซ์ได้นั้น ประกอบธรรม ๒ ฝ่าย ได้แก่

(๑) “**โพธิปักขิยธรรม ๓๗**” หมายถึง องค์ธรรมสนับสนุนความตรัสรู้สัมโพธิญาณหรือ อริยมรรค ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมือองค์ ๘

(๒) “**ภาวนา ๒**” หมายถึง การเจริญหรือการบำเพ็ญเพียรจิตใจให้สะอาด ผ่องใส เบิกบาน บริสุทธิ์ จากกิเลสทั้งหลาย ได้แก่ (๑) “**สมถภาวนา-สมถกรรมฐาน**” [จิตตภาวนา] คือ การเจริญสมาธิให้จิตปราศจากนิวรณ์หรืออกุศลธรรมทั้งหลาย ที่เรียกว่า “**โสภณจิต-โสภณเจตสิก**” [จิตที่เป็นกุศลอันงดงาม = อริจิตต์] โดยอาศัยอำนาจทางสมาบัติ นั่นคือ “**รูปฌาน ๔-อรุฌาน ๔**” กับ (๒) “**วิปัสสนาภาวนา-วิปัสสนากัมมัฏฐาน**” [ปัญญาภาวนา] คือ การเจริญปัญญาที่เป็นกุศลปัญญา [อริปัญญา] ที่เรียกว่า “**โสภณญาณ-ญาณ ๑๖**” และ “**วิปัสสนาญาณ ๕**” ฉะนั้น “**ภาวนา ๒**” จึงต้องประกอบด้วยขั้นตอนต่างๆ ใน “**วิสุทธิ ๗**”

หมายถึง ความบริสุทธิ์ ความหมดจด การชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์ด้วยการบำเพ็ญ “ไตรสิกขา” ให้บริบูรณ์เป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับ จนบรรลุจุดหมายคือ “พระนิพพาน” ได้แก่ (๑) “ศีลวิสุทธิ” ความหมดจดแห่งศีล ได้แก่ ปาวิสุทธิศีล ๔ (๒) “จิตตวิสุทธิ” ความหมดจดแห่งจิตต์ ได้แก่ “สมาธิ ๒” คือ “อุปจารสมาธิ” สมาธิจวนแน่นแน และ “อัปนาสมาธิ” สมาธิแน่นแนสนิทในอารมณ์เดียว หมายถึง “เอกัคคตา” ใน “ฌาน ๔” แต่ละขั้น ได้แก่ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน [ซึ่งประกอบด้วย “อุเบกขา” กับ “เอกัคคตา” ที่เรียกว่า “จิตประภัสสร” คือ จิตที่สะอาด ผุดพ่อง สดใส บริสุทธิ์จากนิวรณ์] (๓) “ทิฏฐิวิสุทธิ” ความหมดจดแห่งทิฏฐิ ได้แก่ “นามรูปปริเฉทญาณ-นามรูปปริคคหญาณ-สังขารปริเฉทญาณ” ญาณกำหนดแยกนามรูป (๔) “กัณฑาวิตรณวิสุทธิ” ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย ได้แก่ “ปัจฉัยปริคคหญาณ-กัณฑาวิตรณญาณ-ธัมมัญญิตินญาณ” ญาณกำหนดจับปัจฉัยแห่งนามรูป (๕) “มัคคามัคคญาณทัตสนวิสุทธิ” ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องรู้เห็นทางหรือมิใช่ทาง ได้แก่ ต่อ “สัมมสนญาณ” ญาณพิจารณานามรูปโดยไตรลักษณ์ ขึ้นสู่ “อุททัยพยานุปัสสนาญาณ” ญาณตามเห็นความเกิดและความดับแห่งนามรูป เป็น “ตรุณวิปัสสนา” เกิด “วิปัสสนูปกิเลส” แล้วรู้เท่าทันว่า อะไรใช่ทาง อะไรมิใช่ทาง (๖) “ปฏิปทาญาณทัตสนวิสุทธิ” ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน ได้แก่ “วิปัสสนาญาณ ๘” นับแต่ (๑) “อุททัยพญาณ” ที่ผ่านพ้น “วิปัสสนูปกิเลส” แล้ว เกิดเป็น “พลววิปัสสนา” เป็นต้นไป ได้แก่ (๒) “ภังคานุปัสสนาญาณ-ภังคญาณ” ญาณตามเห็นจำเพาะความดับเด่นขึ้นมา (๓) “ภยตูปัญฐานญาณ-ภยญาณ” ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว (๔) “อาทีนวานุปัสสนาญาณ-อาทีนวญาณ” ญาณคำนึงเห็นโทษ (๕) “นิพพิทานุปัสสนาญาณ-นิพพิทาญาณ” ญาณคำนึงเห็นด้วยความหน่าย (๖) “มูญจิตุกัมมตาญาณ” ญาณหยั่งรู้อันให้ใคร่จะพ้นไปเสีย (๗) “ปฏิบัติสังขานุปัสสนาญาณ-ปฏิบัติสังขญาณ” ญาณอันพิจารณาทบทวนเพื่อจะหาทาง (๘) “สังขารูปกขาญาณ” ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร จนถึง (๙) “สัจจานุโลมิกญาณ-อนุโลมญาณ” ญาณเป็นไปโดยควรแก่การหยั่งรู้อริยสัจ และ (๑๐) “ญาณทัตสนวิสุทธิ” ความหมดจดแห่งญาณทัตสนะ ได้แก่ “มรรคญาณ ๔” ประกอบด้วย “โสดาปัตติมรรค-สกทาคามีมรรค-อนาคามีมรรค-อรหัตตมรรค” แต่ละขั้น

ฉะนั้น ผู้ที่ปรินิพพานโดยธรรม “ธมฺมปิติ” นั้น ย่อมหมายถึง “สัตบุรุษ-อุดมบุรุษ” ผู้ประกอบด้วย อารมณ์แห่งพระอรหันต์ “ผู้ปราศจากโทษ-ปริเทว-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส เป็นธรรมดา” จะทำอะไรก็มีความสำรวมระวังด้วย “อินทริยสังวร” คือ มีจิตที่เจริญด้วย “สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ” ที่นำไปสู่ปัญญาอันยิ่ง “สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ” [อริยปัญญา-โลกุตตรปัญญา] ด้วยเหตุนี้ ในการเจริญ

“ภavana ๒” [สมณะ-วิปัสสนา] ก็ย่อมประกอบด้วย “อริยมรรคมีองค์ ๘” ในทุกขั้นตอนแห่งการปฏิบัติด้วย ปฏิบัติอันยิ่ง มิฉะนั้น ก็ไม่ใช่แนวทางปฏิบัติในกรอบความคิดแห่ง “มัชฌิมาปฏิปทา” อันเหนือวิสัยแห่ง ตบะตามแนวคิดและข้อปฏิบัติของลัทธินอกเหนือพระพุทธศาสนา [ลัทธิพราหมณ์หรือลัทธิฮินดู] หรือกลุ่ม เดียรถีย์ อัญญเดียรถีย์ นักบวชภายนอกพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า “ติดถียะ” ซึ่งประกอบด้วย “มิจฉาทิฏฐิ” ผู้ ถือผิด อยู่ในสถานะที่ผิดพลาดวิปลาส “มิจฉัตตะ ๑๐” โดยสรุปแล้ว มี ๓ ลัทธิ ได้แก่

- (๑) “ลัทธิกรรมเก่า-ปุพเพกตเหตุวาท-ปุพเพกตวาท” คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตามทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะ “กรรม” ที่ได้ทำไว้ใน ปางก่อน ทั้งที่ไม่รู้ว่าได้ทำดีหรือชั่ว ไว้มากน้อยแต่ประการใด ซึ่งสวนทางกับ “กฎแห่ง กรรม” ในทางพระพุทธศาสนา ที่เชื่อในการกระทำและผลของการกระทำ ที่ลงข้อสรุปที่ว่า “ทำดีย่อมได้ดี” จนสามารถบรรลุถึงโลกุตระได้ [บุญ-ฉาน-วิปัสสนา] กับ “ทำชั่วย่อมได้ ชั่ว” หรือไม่ทำอะไรก็ย่อมมีวิบัติดำเนินไปไม่สิ้นสุดตามก “สังสารจักร” หรือ “วัฏสงสาร”
- (๒) “ลัทธิพระเป็นเจ้า-อิสสรนิมมานเหตุวาท-อิสสรกรรมวาท-อิสสรนิรมิตวาท” คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็น เพราะการบันดาลของเทพผู้ยิ่งใหญ่ เป็นการสอนให้ไม่เชื่อในความเป็นมนุษย์ที่สามารถ เปลี่ยนภพภูมิด้วย “อริยมรรค” คือ แนวคิดข้อปฏิบัติตาม “มัชฌิมาปฏิปทา”
- (๓) “ลัทธิเสียงโชค-อเหตุปัจจัยวาท-อเหตุวาท” คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะ เป็นสุขก็ตามทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนหาเหตุหาปัจจัยมิได้ คือ ถึงคราวก็ เป็นไปเอง ไม่ต้องไปสนใจใยดีกับชีวิต เป็นการสอนไม่ให้ใช้ “ปัญญา-ญาณ” ในการคิด หาเหตุผลที่เป็นจริงตาม “กฎธรรมชาติ”

ให้พิจารณาตนเองว่า ยังมีความคิดเห็นหลงเหลืออยู่ในลัทธิทั้ง ๓ หรือไม่ ถ้ามีก็น่าจะเป็น “ลัทธิพระเป็นเจ้า” ที่ยังถือผู้เคยเป็นครูบาอาจารย์หรือผู้มีพระคุณต่อตน ก็พอยอมรับได้ ซึ่งตนเองต้องแสดงความกตัญญูต่อผู้มี พระคุณถึงจะเป็นผู้ทรงศีลในลัทธินอกพระพุทธศาสนาก็ตาม แต่ไม่ใช่โน้มนำเอาความเชื่อ ความศรัทธา ทศนคติในลัทธิดังกล่าวมาผสมปนเปกับ “มัชฌิมาปฏิปทา” แห่งพระพุทธศาสนา นั้น เป็นเรื่องที่ผิดพลาด เพราะไม่ประกอบด้วยเหตุผลและปัญญาญาณ พระพุทธศาสนาสอนให้ฝึกอบรมจิตในการใช้ปัญญา นั่นคือ “โยนิโสมนสิการ” [คิดตามหลักปฏิจางสมุปปาตจนเห็นนามรูปที่เป็นจริงโดยไตรลักษณ์] โดยคำนึงถึง “เหตุผล” ที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันในทุกกาลทั้ง ๓ ซึ่งหมายถึง “ญาณ ๓” หมายถึง ความหยั่งรู้ วิชาหยั่งรู้ ด้วย ความรู้จริงอันเป็นปัญญาแห่งสัมปชัญญะ ได้แก่

- (๑) “อตีตังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีตและสาวหาเหตุปัจจัยอันต่อเนื่องมาได้
- (๒) “อนาคตังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ผลส่วนอนาคตที่จะเกิดสืบต่อไปได้
- (๓) “ปัจจุปปันนังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้องค์ประกอบและเหตุปัจจัยส่วนปัจจุบันที่เป็น ไปอยู่

ด้วยเหตุนี้ บุคคลที่พูดไม่รู้เหนือรู้ใต้ “พูดไม่รู้ภาษา” คือไม่รู้อดีต อนาคต และปัจจุบันว่าจะเกิดอะไรขึ้นด้วยเหตุและผลแห่งการกระทำ “กรรม” ย่อมเป็น “ชนผู้หลงทิศ” ทำให้เสื่อมสมรรถนะในการดำรงชีวิต คือคิดอะไรที่ผิดๆ ไม่เป็นจริงตามธรรมชาติ นั่นคือ ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงตาม “กฎธรรมชาติ” จึงเป็นบุคคลที่หลงผิด ประกอบด้วย “ทิฐิ ๒” กับ “อันทา ๒” [ที่สุด ๒ อย่าง] โดยไม่รู้ตัว ไม่มี “สติสัมปชัญญะ” [ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยังคิด รู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำ และไม่ควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท] ที่จะรู้เท่าทัน “กิเลสตัณหา” ทั้งหลาย “อะไรใช้ทาง-อะไรไม่ใช้ทาง” ก็ไม่สามารถเข้าใจได้อย่างถูกต้องได้ “ตัดสินใจผิดพลาดเสมอ” ทำให้เกิดความเสื่อมทางปัญญาและวิถีชีวิต เป็นคนที่คิดอะไรไม่ละเอียดถี่ถ้วนในทุกประเด็น คิดไม่กว้าง คิดไม่ลึกซึ้ง คิดไม่ไกล นั่นเอง จึงพบแต่ความเดือดร้อน “วิปัสสนา” อย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ จึงต้องเผชิญกับความผิดพลาด ความเสียหาย หรือความหายนะในการดำเนินชีวิต ที่ยังไม่รวมผลแห่งอกุศลวิบากจาก “เทวปุตตมาร” ที่คอยจะผสมโรงก่อ “อุปสรรคปัญหา” นานัปการในการดำเนินชีวิตอีกทางหนึ่งที่คาดไม่ถึง [ชวยซ้ำซ้อนไม่สิ้นสุด] ถึงจะมีปัญญาดีมากแค่ไหนก็ตาม ถ้าเจอในสูตรนี้ ยากที่จะรอดพ้นได้ แค่มิชีวิตอยู่ได้ก็ถือว่าเป็น “บุญ” ก็คงเพียงพอ ก็ให้หมั่นประกอบความดีต่อไป อาจจะได้เจอผู้ทรงศีลทรงธรรมมาเป็น “กัลยาณมิตร” คอยช่วยเหลือให้ข้ามวิกฤตการณ์ชีวิตได้เช่นกัน แต่ส่วนใหญ่คนเขลามักไม่คบ “บัณฑิต” เป็นสหายเพื่อนแท้ [จิตมีนิรวรณเป็นเครื่องผลาญปัญญา] จึงมักแสวงหาความเสื่อมเป็นธรรมดาในชีวิต อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้มีปัญญาแล้วนั้น ก็ให้เป็น “ผู้เอิบอัมในธรรม-ธมฺมปิติ” คือ ผู้ดื่มด่ำในอริยธรรม [อริยศีล-อริยสมาธิ-อริยปัญญา-อริยวิมุตติ] หรือเป็น “ผู้ประกอบด้วยแสงสว่างแห่งปัญญา” ที่เดินทางถูกต้องด้วยข้อประพฤติปฏิบัติอันเป็นปฏิปทาอันยิ่งยวดในแนวทางสายกลางแห่งปัญญา “มัชฌิมาปฏิปทา” นั่นคือ “อริยมรรคมีองค์ ๘” หมายถึงถึง “ที่รู้จริง-ทำจริง-บรรลุถึงมรรคผลจริง” เพราะช่วงเวลาแห่งชีวิตมันมีน้อยมาก “ความตายแห่งมัจจุมาร” นั้นย่อมมาเยี่ยมเยือน ได้อย่างไม่จำกัดเวลา คือ “หมดโอกาสบรรลุโลกุตตรธรรม” ในชาตินี้ได้เสมอ ขอเพียงแต่จะให้ถึงความเป็น “ผู้มีราตรีเดียวเจริญ” หมายถึง “ผู้มีความเพียรไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันกลางคืน อยู่ด้วยความไม่ประมาท” นั่นคือ “ชาคริยานุโยค” หมายถึง “การหมั่นประกอบความดี ไม่เห็นแก่นอน คือขยันหมั่นเพียร ตื่นตัวอยู่เป็นนิตย์ ชำระจิตมิให้มีนิรวรณ พร้อมเสมอทุกเวลาที่จะปฏิบัติกิจให้ก้าวหน้าต่อไป” ฉะนั้น การทำลาย “นิรวรณ” [นิรวรณ ๕ (นิรวรณธรรม) -อวิชชา-อตฺติ-และอกุศลธรรมทั้งปวง] จึงเป็นเรื่องใหญ่สำหรับการเจริญจิตภาวนา ก่อนจะก้าวไปสู่การเจริญปัญญาภาวนา จิตที่หวั่นไหว ชัดสาย ฟุ้งซ่าน ไม่เป็นสมาธิ ไม่เป็นกลาง มีความลำเอียง [อคติ] ย่อมไม่สามารถพัฒนาวิวัฒน์ไปสู่ปัญญาที่ถูกต้องบริสุทธิ์ได้ถึงขั้นทำได้ก็เป็นได้แค่เพียง สภาวะที่ผิดพลาด “มิจฉัตตะ ๑๐” ซึ่งตรงกันข้ามกับ “อริยมรรคมีองค์ ๘-สัมมาญาณ-สัมมาวิมุตติ = สัมมัตตะ ๑๐” เพราะฉะนั้น การจะดื่มด่ำในธรรมได้นั้น เป็นปฏิปทาที่ทำให้ยากและรูมรรคผลได้ช้า จึงต้องอาศัย “วิริยะ-ขันติ-ปัญญา” เป็นการบำเพ็ญตบะในการประพฤติพรหมจรรย์นี้ เพื่อให้เกิด “โยคเกษมธรรม” ที่เรียกว่า “โลกุตตรธรรม” อันเป็นปรมัตถปฏิปทาแห่งนิพพาน ด้วยประการฉะนี้.

